Year | Yıl: 2026 ▪ **Volume** | Cilt: 6 ▪ **Issue** | Sayı: 2

ISSN: 2792-0992 **e- ISSN:** 2792-0380

Submitted | Geliş Tarihi : 27.07. 2026
Accepted | Kabul Tarihi : 18.08. 2026
Publised | Yayım Tarihi : 30.09. 2026

"Journey through the universe of the science" | "Bilimin evreninde gezinti"

DOI: https://doi.org/10.64360/eleg.v6i2.95
Article Type | **Makale Türü**: ● Research | **Araştırma** ○ Review | Derleme ○ Translation | Çeviri ○ Book Review | Kitap Tanıtımı

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE "KARA-" FİİLİ İLE HÂL EKLİ TAMLAYICILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: TOOLOR KULAGANDA ÖRNEĞİ

ÇELİK, Fatih (Dr. Öğrt. Üyesi), Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kayseri, Türkiye.
Sorumlu Yazar/ Corresponding Author: TAK, Eray (Yüksek Lisans Öğr.), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, Türkiye.

Abstract

İstem özellikleri, bir fiilin cümlede hangi tür ve kaç tane tamlayıcıyı gerektirdiğini veya kabul ettiğini ortaya koyarak dilin söz dizimi ve anlam örgütlenmesine ışık tutmaktadır. İstem üzerine çok sayıda değerli çalışma bulunmaktadır. Fakat tek bir fiili ele alan müstakil çalışma sayısı oldukça azdır. Kırgız Türkçesinde kara- (bak-) fiili, bağlama göre değişen 13 farklı anlam taşımaktadır. Bu anlam çeşitliliği, fiilin cümlede farklı hâl ekleriyle işaretlenen tamlayıcılarla birlikte kullanılmasına ve dolayısıyla çeşitli istem kalıpları oluşturmasına yol açmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Kırgız Türkçesinde kara- fiilinin istem yapısını betimlemek ve Türkiye Türkçesiyle istem farklarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda S. Stanaliyev tarafından Kırgız Türkçesine çevrilen, Cengiz Aytmatov'a ait "Toolor Kulaganda-Kızkayıp" adlı eserde 175 kez kullanılan kara- fiilinin çeşitli hâl ekleriyle işaretlenen tamlayıcılarla kurduğu ilişkiler, metin merkezli olarak aktarılmıştır. Araştırma sonucunda Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin morfolojik istemlerinde bazı farklılıklar olduğu, kara- fiilinin en çok zorunlu bağlantı kurduğu hâl ekinin belirtme hâli eki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, kara- fiili, istem, Toolor Kulaganda.

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VERB "KARA-" AND CASE-MARKED COMPLEMENTS IN KYRGYZ TURKISH: THE EXAMPLE OF TOOLOR KULAGANDA

Öz

Valency properties shed light on the syntax and semantic organization of a language by revealing the types and number of complements a verb requires or accepts within a sentence. While there are numerous valuable theoretical studies on valency, the number of independent studies focusing on a single verb is quite limited. In Kyrgyz Turkish, the verb kara- (to look) carries 13 different meanings depending on the context. This semantic diversity leads the verb to be used with complements marked by various case suffixes, thereby creating diverse valency patterns. The aim of this study is to describe the valency structure of the verb kara- in Kyrgyz Turkish and to reveal the valency differences compared to Turkey Turkish. In this direction, the relationships established by the verb kara-, which appears 175 times in Chingiz Aitmatov's work "Toolor Kulaganda-Kızkayıp" translated into Kyrgyz Turkish by S. Stanaliyev, with complements marked by various case suffixes have been presented through a text-centered analysis. As a result of the research, it has been determined that there are certain differences in the morphological valencies of Kyrgyz Turkish and Turkey Turkish, and the case suffix with which the verb kara- establishes the most frequent mandatory connection is the accusative case.

Keywords: Kyrgyz Turkish, the verb *kara-*, valency, Toolor Kulaganda.
(An extended English abstract is available at the end of the article).

Highlights | Öne Çıkanlar (This part will be filled by the Editor)

- Az sayıda müstakil çalışma tek bir fiili ele alarak çalışmıştır.
- Kırgız Türkçesinde kara- (bak-) fiili, bağlama göre değişen 13 farklı anlam taşımaktadır.
- Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin morfolojik istemlerinde bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Citation | Atıf:
Çelik, F. ve Tak, E. (2026). Kırgız Türkçesinde "kara-" fiili ile hâl ekli tamlayıcıları arasındaki ilişki: Toolor Kulaganda örneği, *Elegest Eleges*, 6(2), 158-168.

GİRİŞ

İstem (valenz), Tesnière'nin kimya biliminden esinlenerek dil bilimine aktardığı bir terimdir (Naimanova, 2010). Tesnière, atomların elektronları bağımlılığında tutma potansiyelini cümlenin yöneteni olan fiilin yönettiği tamlayıcılara benzetmiştir. Bunun gibi bir fiilin sunduğu boşlukların sayısı ve dolayısıyla yönetmesi muhtemel tamlayıcıların sayısı, fiilin istemini ortaya çıkarır (Yaman Taş, 2024, s. 19). Başka bir ifadeyle istem, çekim eklerinden olan hâl ekleriyle fiiller, arasındaki bağlantıdır (Ergin, 2009, s. 239; Banguoğlu, 2019, s. 386). "Fiillerin belirli tamlayıcılar isteme kabiliyeti ve fiillerin cümledeki ögelerle olan ilişkisidir" (Doğan, 2011, s. 9). Hülasa istem, fiilin anlamını tamamlamak üzere, cümlede tamlayıcıların belirlenmesi ve bu tamlayıcıların hangi ad durumunda bulunması gerektiğini anlatır (Gümüşatam, 2014).

Türklük biliminde "istem" konusu, genel olarak fiil-tamlayıcı ilişkisi, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde fiillerde görülen istem farklılıkları, yabancılara Türkçe öğretimi ve hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılması gibi başlıklar altında ele alınmaktadır.

Kırgız Türkçesi gramerinde istem kavramı, çoğunlukla söz dizimi çalışmaları içerisinde ele alınmıştır. Bu bakımdan Cakıpov vd.(1954) tarafından hazırlanan Kırgız Tilinin Grammatikası, Caparov (1957) Kırgız Tilinin Grammatikası: II. Bölük Sintaksis, Kudaybergenov (1980) Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası vb. eserler, Kırgızistan alan yazınında istem çalışmaları için başlangıç sayılabilir (Gökbayır, 2025, s. 35). Bu çalışmalarda genellikle söz aykaşı teriminin kullanıldığı; İysayeva'nın (2013) Kırgız Tilindegi Cönököy Süylöm Tutumundagı Sintaksistik Protsesster gibi güncel çalışmalarda ise valenttüülük teriminin de yaygınlaştığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesi gramerinde Banguoğlu (1974), "nesnenin yükleme göre hâllenmesi" diyerek istem terimini ilk kullanandır (s. 528). Dilimizde valenz, fiil rejimi, durum ekli tamlayıcı, fiil-tamlayıcı ilişkisi gibi terimlerle de karşılanan (Aydın Özkan, 2017, s. 34) "istem" kavramı, bir fiilin taşıdığı anlama göre fiil tarafından ortaya çıkarılan belirli boşlukları ifade etmektedir. Bu terimler, literatürde büyük ölçüde eş anlamlı kullanılmakla birlikte, kavramsal tutarlılığı sağlamak amacıyla bu çalışmada istem terimi tercih edilmiştir.

Fiiller taşıdıkları her anlama göre farklı istem boşlukları açar ve bu boşluklar anlamsal rolleri gerçekleştiren birtakım tamlayıcılarla doldurulur (Doğan, 2011, s. 87).

Fiil, istem boşluğunu dolduracak olan eyleyenlerin morfolojisini de belirler. Her fiil aynı sayıda eyleyeni kabul etmediği gibi, her durum ekini almış eyleyeni de kabul etmez. Fiil, söz dizimi düzeyinde belli sayıda tamlayıcıyı belli durum ekleriyle yönetebilir. Morfolojik istem denilen bu durum, fiilin talep ettiği isim hâl ekleridir (Doğan, 2011, s. 59).

Kara- fiii sözlükte 13 farklı anlamda kullanılmıştır: 1. Bakmak, bakışı bir şey üzerine çevirmek. 2. Bakmak, soruşturmak, görüşmek. 3. Çiftleşmek (hayvan) 4. Bir kimse yaşa basmak, yaşa girmek. 5. Tabi olmak, bağlı olmak. 6. Bakmak, ilgilenmek, alakalanmak. 7. Harcamamak, pintilik, cimrilik etmek. 8. Yemekten tadın! 9. 'Bak, bak hele, bak bak! 10. Bakmak, ilgilenmek, gözden geçirmek. 11. Ayırmak, tahsis etmek. 12. Bakmak, bir şeyin yüzü bir yöne doğru olmak. 13. Bakmak, aramak. (Arıkoğlu vd., 2017).

Sözcüklerin anlamının değişmesi, yeni anlamlar kazanması genel olarak dili konuşanın dünya algısının değişmesiyle açıklanabilir. Tamlayıcıyı fiile bağlayan hâl eklerinin lehçe ve ağızlara göre farklılık göstermesi ise bu değişim ve çok anlamlılıktan kaynaklanmaktadır (Aydın Özkan, 2017, s. 36; Karahan, 1997, s. 211-213).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Evren-Örneklem

Veri seti, Cengiz Aytmatov'un, S. Stanaliyev tarafından Kırgız Türkçesine çevrilen Toolor Kulaganda-Kızkayıp adlı romanından (Aytmatov, 2011, 258 s.) oluşturulmuştur.

Çevirmenin ana dilinin Kırgız Türkçesi olması ve söz konusu çevirinin Kırgızistan'da yaygın biçimde okunan, basılı bir kaynak olması, elde edilen dil verisinin güvenilirliği bakımından önemli bir dayanak sunmaktadır. Bununla birlikte her çeviri metin, çevirmenin bireysel üslup tercihlerini bir

ölçüde yansıtabileceğinden tümüyle özgün bir istem yapısını temsil etme iddiası taşımamaktadır.

Romanın sınırlı bir metinsel bütün olması ve kara- fiilinin belirgin bir morfolojik yapıya sahip olması gibi sınırlılıklar nedeniyle çalışmada "sayım" yöntemi benimsenmiştir.

Sayım, evrenin sınırlı ve erişilebilir olduğu durumlarda, evrene dahil olan tüm birimlerin gözlemlenmesini öngören bir yöntemdir (Büyüköztürk vd., 2017, s. 83).

Veri toplama süreci:

Romanın Kırgız Türkçesiyle yazılmış olan orijinal metni satır satır taranmıştır.

Kara- köküne sahip tüm fiil çekimleri ve fiilimsiler belirlenmiştir.

Tasvir fiillerinde ana fiilin nesnesi kodlanmıştır.

Toplam 175 kullanım tespit edilmiş, hiçbir örnek dışlanmamıştır.

Tüm örneklerin Türkiye Türkçesi çevirisi ve orijinal metindeki sayfa numarası parantez içinde yanına yazılmıştır.

Kodlama Süreci ve Kriterleri

Kodlama, araştırmacı tarafından manuel olarak gerçekleştirilmiştir. Kodlama kararlarında 3 adımdan oluşan sistematik rehber kullanılmıştır:

Adım 1: Fiilin yönettiği hâl ekli tamlayıcı var mı?

Hayır → "Hâl Ekli Tamlayıcı Yok" [Örnek: Karabaysıŋbı? (135) "Bakmıyor musun?"]

Evet → Adım 2

Adım 2: Tamlayıcının aldığı hâl ekleri nelerdir?

Çengel Kasapoğlu (2025), Kırgız Türkçesinde ismin hâllerini (cöndömö kategoriyası); yalın hâl, ilgi hâli, yükleme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli, çıkma hâli, vasıta hâli, eşitlik hâli ve yön gösterme hâli olmak üzere dokuz alt başlıkta toplamıştır (s. 162-175).

Çalışmanın konusu, kara- fiili ile hâl ekli tamlayıcıları arasındaki ilişki olduğu için sadece isimler arasında bağ kuran ilgi hâli (ilik cöndömösü) ve yalın hâl (atooç cöndömösü) çalışmanın dışında tutulmuştur. Çalışmaya esas hâl ekleri Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1. Kırgız Türkçesinde hâl ekleri

Kategori	Ekler	Örnek
Belirtme hâli (Tabış cöndömösü)	+NI, +n, (ø)	*közün* "gözünü"
Yönelme hâli (Barış cöndömösü)	+GA, +GO, +A +E	*asmanga* "göğe"
Ayrılma hâli (Çıgış cöndömösü)	+DAn, +DOn	*sırtınan* "dışarıdan"
Bulunma hâli (Catış cöndömösü)	+DA, +DO	*canında* "kenarında"
Vasıta hâli (İnstrumental cöndömösü)	menen	*köz kıyıgı menen* "göz ucuyla"
Eşitlik hâli (Salıştıruu cöndömösü)	+çA, +çO, +DAy, +DOy	*adatınça* "adeti üzere"
Yön gösterme[1]	+Garl, +rl	*beri* "buraya"

[1] Kırgız Türkçesinde yön gösterme hâli ekinin çekim eki olmaktan uzaklaşıp kalıplaştığı görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kasapoğlu Çengel, 2025, s. 175.

Adım 3: Hâl eki almış birden fazla tamlayıcı var mı?

Birden fazla tamlayıcı içeren örneklerde her tamlayıcı ayrı kodlanmıştır:

Bu düynönü at calınan karagan… (120) → belirtme + ayrılma

1.1. Verilerin Analizi

Bu çalışma, nitel veriye dayalı olmakla birlikte betimsel istatistik yöntemi kullanılarak nicel olarak da değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda frekans (f) ve yüzde (%) değerleri esas alınarak fiilin farklı yapılardaki dağılımı incelenmiştir. Tek bir eser üzerinden derinlemesine veri analizi yapılmış, evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır.

2. BULGULAR

İncelenen veri seti, toplam 169 örnek cümleden oluşmaktadır. "Eldin baarı ekööbüzgö taŋ kalıp karap catışat, karaşsın." (Tüm halk ikimize hayret ederek bakıp duruyor, baksınlar.) (213), "Meyli, karasa karay bersin…" (Neyse, bakarsa baksın...) (103) gibi 6 örnekte birden fazla kullanılmak suretiyle, *kara*- fiilinin toplam kullanım sıklığı 175 olarak tespit edilmiştir.

"Caabars körgön cıldızdardı karap turdu." (Caabars, gördüğü yıldızlara bakıp durdu.) (90), "Al oşondo anı cön gana kakkan kazıktay karap tura bergen." (O sırada ona sadece çakılmış kazık gibi bakıp durmuş.) (33) vb. 37 örnekte "karap tur-", "karap kal-" gibi tasvir fiili yapıları görülmüştür.

İncelenen 169 cümlenin 43'ünde (%25,4) fiilin herhangi bir hâl ekli tamlayıcı almadığı görülmüştür. Bu yapılarda fiil genellikle hayret ifade eden ünlem işlevinde veya "bakmak, bakışı bir şey üzerine çevirmek" anlamında kullanılmaktadır: "Karaganda da caş balaça tanırkay da, berile da karayt." (Baktığında da küçük bir çocuk gibi hem şaşırarak hem de kendini vererek bakıyor.) (243), "Karabaysıŋbı?" (Bakmıyor musun?) (135), "Karasarıız, kanday too kırkaları!" (Baksanıza, ne biçim dağ sıraları!) (46), "Karaçı, sen ölbös adamsıŋ." (Baksana, sen ölümsüz bir adamsın.) (256), "Karasa ele cok, maşinadan sekirip kettibi?" (Bak hele yok, arabadan atlayıp mı gitti?) (127).

Alar cantalaşkan adamdardın deŋizge kantip çögüp catışkanın periskopton maaşırlana karap turuştu. (262) → belirtme + ayrılma

Adatınça terezenin canında val's biylep catkan tügöylördü berile karap turgan. (248) → eşitlik+bulunma+ belirtme

Fiilin yönettiği tamlayıcıların sayısı, cümle sayısından bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Çünkü 27 cümlede fiilin iki, 1 cümlede ise üç farklı hâl ekli tamlayıcıyla birlikte kullanıldığı belirlenmiştir. Örneğin "Adatınça terezenin canında val's biylep catkan tügöylördü berile karap turgan." (Adetince pencerenin yanında vals yapan çiftleri kendini vererek izlemekteydi.) (248) cümlesinde bulunma hâli eki almış unsur (terezenin canında), çevresel bir öge iken belirtme hâli eki alan unsur (val's biylep catkan tügöylördü) fiilin temel istem ögesini oluşturmaktadır. "Anı bolso terezeden asmandagı cıldızdar karap turdu." (Onu ise pencereden gökteki yıldızlar izleyip durdu.) (92) cümlesinde ise ayrılma hâli (terezeden) ve belirtme hâli (anı) birlikte görülmektedir. Bu durum, *kara*- fiilinin istem yapısının çekirdek ve çevresel ögelerden oluşan çok katmanlı olduğunu göstermektedir.

Kara- fiilin toplam 155 adet hâl ekli tamlayıcıyı yönettiği sayımdan anlaşılmıştır. Bu tamlayıcıların aldığı hâl ekine göre kullanım sıklığı şu şekildedir:

Tablo 2. Toolor Kulaganda romanında *kara*- fiilince yönetilen tamlayıcıların kullanım sıklığı

Hâl eki	**Kullanım sıklığı (f)**	**%**
Belirtme	95	61,3
Yönelme	27	17,4
Çıkma	15	9,7
Eşitlik	7	4,5
Bulunma	5	3,2
Vasıta	4	2,6
Yön gösterme	2	1,3
Toplam	155	100

Toplam ögeler içinde belirtme hâlinin %61,3 oranıyla baskın olduğu görülmektedir. Burada "belirtme hâli" terimi, hem ekli biçimleri (-nı/-ni vb.)

hem de bağlam içinde nesne işlevi yüklenen eksiz (Ø) kullanımları kapsamaktadır (Ceritoğlu, 2012, s. 118; Çengel Kasapoğlu, 2025, s. 164). Örneğin "Coldu karadı." (127) ve "Col karap kütüp catışkan." (128) cümlelerinde nesne, biri ekli biri eksiz olmak üzere aynı işlevi yerine getirmektedir.

Kara- fiili, belirtme hâli eki almış tamlayıcılarla kurulan ilişkilerle çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Bakmak, bakışı bir şey üzerine çevirmek: "Sırt taraptı karadı." (Dışarıyı süzdü.) (21), "Aylananı karadı." (Çevreyi süzdü.) (32), "Arsendi bir nerse deybi dep saamga unçukpay, sınay karadı." (Arsen'i bir şey der mi diye bir süre sessizce süzdü.) (149). Bir durumu hayretle karşılama veya dikkat çekme: "Süylögönün kara." (Konuştuğuna bak.) (31), "Aytkanın kara!" (Söylediğine bak!) (260), "Akçanın küçün karaçı!" (Paranın gücüne baksana!) (144). İnceleme/gözden geçirme: "Esep kagazın karap..." (Fatura kâğıdını inceleyip...) (34), "Kadırluu hanzadalardı caygaştıruu boyunça dayardıktın abalın karap..." (Saygın prensleri yerleştirme hazırlığının durumunu inceleyip...) (174). Mecazi bağımlılık: "Arab hanzadasının közün karap kalışmak." (Arap prensinin eline bakıp kalacaklardı.) (137). Belirtme hâli eki "gözetme/izleme" anlamında da kullanılabilir: "Oşonun közün karayt." (Onun yolunu gözlüyor.) (101), "Alardı ottor col karap tosup..." (Işıklar onları yol boyu izleyip karşılayarak...) (192). Ayrıca nesnenin ek almadığı (ø) durumlar da mevcuttur: "Col karap kütüp catışkan." (Yolunu gözleyip beklemekteler.) (128).

Kara- fiili, somut bir nesneye bakarken (coldu, sırttı), bir durumu hayretle karşılarken (aytkanın kara) veya bir belgeyi/dosyayı incelerken (esep kagazın) ekli veya eksiz belirtme hâlli tamlayıcılarla birlikte kullanılır. Ancak bir duygu eşliğinde bakarken (suktanıp karap), bir amaca veya kuruma bağlılık bildirirken (paydasına karap) ya da bakışın duygusal yönünü vurgularken (asmanga karap) yönelme hâli eki almış tamlayıcıları yönetir.

"Kemenin tumşugu asmandı karap…" (Geminin burnu göğe bakarak…) (261) örneğinde geminin burnunun doğrudan gökyüzünü bir hedef olarak işaret etmesi söz konusudur. Belirtme eki, bakılan şeyi daha somut ve doğrudan bir nesne haline getirir. "Bu kök asmanga muŋaya karayt." (Bu mavi semaya hüzünle bakıyor.) (36) cümlesinde ise duygusal bir yönelim söz konusudur. Kırgız Türkçesinde *kara*- fiilinin sadece neye bakıldığını değil, nasıl bir niyetle bakıldığını da yönettiği hâl ekiyle ifade edebildiği söylenebilir.

Yönelme hâli ile kullanılan yapılarda fiilin bir hedefe yönelim anlamı kazandığı görülmektedir: "Bu kök asmanga muŋaya karayt." (Bu mavi semaya hüzünle bakıyor.) (36), "El paydasına karayt." (Halkın faydasını gözetiyor.) (187), "Köyröŋ külkü aga karabayt eken." (Kibirli gülüş ona yakışmıyormuş.) (244), "Bektur aga ordunan kozgolo alarga karadı." (Bektur ağa yerinden kıpırdayarak onlara baktı.) (110), "Calgız ekeniŋe karaba." (Yalnız olduğuna bakma/aldırma.) (97), "Aylanaga abay sala tik karap..." (Çevreye dikkat kesilip dik dik bakarak...) (9). Bu yapılarda bakış eylemi somut bir hedefe yönelik olabileceği gibi (asmanga, alarga), soyut bir amaca bağlılık veya bir duruma aldırma bildiren anlamlarda da kullanılabilmektedir (paydasına, calgız ekeniŋe).

Bulunma hâli eylemin gerçekleştiği mekânı veya zamanı belirtmektedir: "Kaysı bir terezesinde melül baktı.) (29), "Taştanafgandın başındagı şapkeni köz kıyıgı menen karap koydu." (Taştanafgan'ın başındaki şapkayı göz ucuyla süzüverdi.) (221), "Közgö saygan çayan carıgı menen bet maŋdayına anı karap toktodu." (Göz alıcı akrep ışığıyla tam karşısındaki ona bakıp durdu.) (44).

Ayrılma hâli, bakışın çıkış noktasını veya yönünü ifade etmektedir: "Terezeden sırttı karagan..." (Pencereden dışarıya bakan...) (140), "Buluttardın arasınan kandaydır bir tünörgön köz cerdegilerdi cekire karap turat imiş." (Bulutların arasından bir şekilde tüneyen göz, yerdekileri nefretle süzüp dururmuş.) (103), "Sergiydi sırtınan karaganda..." (Sergiy'e arkasından bakıldığında...) (245), "Buytka-buygaaldardan ilbirsterdin colun karap..." (Kuytulardan leoparların yolunu gözleyip...) (198).

Vasıta hâli, eylemin gerçekleşme biçimini veya aracını belirtmektedir: "Oy, sen emne ele caman közüŋ menen karaysıŋ?" (Oy, sen niye öyle kötü gözle bakıyorsun?) (159), "Tagdır künün baylagan calgız ümütü menen sahnanı caldıray karadı." (Kader gününü bağlayan yegâne umuduyla sahneye melül melül baktı.) (29), "Taştanafgandın başındagı

şapkeni köz kıyıgı menen karap koydu.” (Taştanafgan’ın başındaki şapkayı göz ucuyla süzüverdi.) (221), “Közgö saygan çayan carıgı menen bet maŋdayına anı karap toktodu.” (Göz alıcı akrep ışığıyla tam karşısındaki ona bakıp durdu.) (44).

Kırgız Türkçesinde bağımsız bir hâl ekiyle (+çA, +DAy) karşılanan eşitlik hâli, Türkiye Türkçesinde çoğunlukla "gibi" benzetme edatıyla ifade edilir; bu da eşitlik hâlinin Kırgız Türkçesinde daha gramerleşmiş bir kategori olduğuna işaret eder.

Eşitlik hâli, bakışın biçimini veya tavrını nitelemektedir: “Alda neden kabatır bolgondoy ayooluu karadı.” (Bir şeyden endişelenir gibi acıyarak baktı.) (194), “Adatınça terezenin canında val's biylep catkan tügöylördü berile karap turgan.” (Adetince pencerenin yanında vals yapan çiftleri kendini vererek izlemekteydi.) (249), “Ubakıttı beker ötkörbögön adamdarça alardı karagan bolup...” (Vakti boşa harcamayan adamlar gibi onları izliyor gibi yapıp...) (22), “Ayrıkça kan coldu karap...” (Özellikle ana yolu gözleyerek...) (124), “Koldon kelse cep ciberçüdöy karaşıp...” (Elden gelse yiyip bitirecekmiş gibi bakışıp...) (37).

Zülfikar (2008), özellikle fiilin taşıdığı anlama göre alacağı durum ekli tamlayıcılarının belirlenmesinin önemine ve sözlüklerde bulunmasının yararına değinmektedir (s. 226). Özellikle fiilin hangi anlamda, hangi yapı içinde, hangi tamlayıcıyla kullanıldığının anlaşılabilmesi için örnek cümlelerle açıklanması ve bu cümlelerde fiilin istediği tamlayıcı tiplerinin belirlenerek sözlüğe eklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (s. 226-227). Bu doğrultuda Tablo 3’te veri setindeki örnekler sözlük anlamlarına göre incelenmiştir:

Tablo 3. *Kara-* fiilinin anlamına göre yönettiği hâl ekli tamlayıcılar

Fiilin Anlamı	**Yönettiği Hâl Ekli Tamlayıcı**	**Örnek Cümle**
Bakmak (Gözle Algılamak)	Belirtme (+nı / +tı), Yönelme (+ga), Ayrılma (+dan), Vasıta (menen)	"Bu kök asmanga muŋaya karayt." (36) / "Terezeden sırttı karagan..." (140) / “Tagdır künün baylagan calgız ümütü menen sahnanı caldıray karadı.”(29)
İncelemek / Gözden Geçirmek	Belirtme (+nı / +di)	"Esep kagazın karap..." (34)
Gözetmek / Yol Gözlemek	Belirtme (+nı / ø)	"Oşonun közün karayt." (101) / "Col karap kütüp catışkan." (128)
Hayretle Karşılama / Bak hele!	Belirtme (+nı / +n)	"Süylögönün kara." (31) / "Akçanın küçün karaçı!" (144)
Aldırmak / Önemsemek	Yönelme (+ga)	"Calgız ekeniŋe karaba." (97)
Yakışmak / Uygun Düşmek	Yönelme (+ga)	"Köyröŋ külkü aga karabayt eken." (244)
Gözetmek / Fayda Aramak	Yönelme (+ga)	“El paydasına karayt.” (187)
Bağımlı Olmak / Eline Bakmak	Belirtme (+nı / +n)	“Arab hanzadasının közün karap kalışmak.” (137)
Bakma Biçimi / Tavrı	Eşitlik (+ça / +day)	“Ubakıttı beker ötkörbögön adamdarça alardı karagan bolup...” (22)
Mekânsal/Zamansal Odak	Bulunma (+tö / +da)	“Oşol saat, oşol münöttö, oşol kün oşol eköönö kılçaya karap...” (184)
Bakış Aracını Belirtme	Vasıta (menen)	"Köz kıyıgı menen karap koydu." (221)

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırgız Türkçesinde *kara-* fiilinin durum ekli tamlayıcılarla kurduğu ilişkileri 175 örnek üzerinden betimlemeyi amaçlayan bu çalışmada elde edilen bulgular, fiil-tamlayıcı ilişkisinin yalnızca biçimsel bir yapılanma olmadığını, aynı zamanda anlamsal ve

işlevsel boyutları içeren çok katmanlı bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

Veri setinde en belirgin bulgu, belirtme hâlinin mutlak üstünlüğüdür (%61,3). Bu bilgi, fiilin temelde geçişli bir fiil olduğunu kanıtlamaktadır.

Yönelme hâli kullanım sıklığı bakımından (f=27) ikinci sırada yer almaktadır. Bu yapı, *kara-* fiilinin yönelme anlamı kazanarak "bir yere doğru bakmak", "birini izlemek" veya "birine dikkat kesilmek" anlamlarında kullanıldığını göstermektedir.

Yön gösterme hâli ekinin Kırgız Türkçesinde çekim eki olmaktan uzaklaşarak kalıplaştığı görülmektedir: Ey, beri karagın!

"Col karap…"(yola bakıp…), "saat karap…"(saate bakıp…) gibi yapılarda, Türkiye Türkçesinde hâl ekli kullanımları görülen ögeler, Kırgız Türkçesinde eksiz kullanılmaktadır.

Kırgız Türkçesinde *kara-* fiili, Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan bak- fiilinden farklı olarak hem yönelme hem de belirtme hâli eki almış tamlayıcıları yönetmektedir. Veri setinde kara- fiilinin "izlemek, incelemek, gözden geçirmek, gözetlemek" gibi nesnenin edim tarafından bütünüyle dikkate alındığı anlamlarda sıklıkla kullanılması, nesnenin daha belirgin olarak kodlanmasını, dolayısıyla belirtme hâli ekiyle işaretlenmesini beraberinde getirmektedir. Buna karşılık salt görme yönünü belirten yapılarda yönelme hâli eki almış tamlayıcılar tercih edilmektedir. Bu durum, lehçeler arası aktarmalarda mutlaka dikkate alınmalıdır.

İstemle ilgili çalışmaların sayısının artması lehçeler arası çevirilerde yanlış istem tercihinden kaynaklanan hataları büyük ölçüde ortadan kaldıracak ve lehçe öğreniminde de kolaylıklar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R. ve Selçuk, B. K. (2017). Kırgızca-Türkçe sözlük (C. I-II). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi yayınları.

Aydın Özkan, I. (2017). Valency changing semantic processes in Turkish [Türkçede istemi değiştiren anlamsal süreçler]. *International Journal of Language Academy*, *5*(4), 33–46.

Aytmatov, C. (2011). Toolor kulaganda (S. Stanaliev, Çev.). Bişkek: Turar.

Banguoğlu, T. (1974). Türkçenin grameri. İstanbul: Baha matbaası.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). Bilimsel araştırma yöntemleri (23. bs.). Ankara: Pegem akademi.

Cakıpov, İ., Tursunbekov, S., ve Mayrıkov, D. (1954). Kırgız tilinin grammatikası. Kırgızstan Mamlekettik Okuu-Pedagogikalık Basması.

Caparov, A. (1957). Kırgız tilinin grammatikası: II. Bölük Sintaksis. Kırgız Okuu Pedmambas.

Ceritoğlu, M. (2012). Kırgız Türkçesinin söz dizimi. İstanbul: Kesit yayınları.

Çengel Kasapoğlu, H. (2025). Kırgız Türkçesi grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

Doğan, N. (2011). Türkiye Türkçesi fiillerinde isteme göre anlam değişiklikleri (Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Gökbayır, M. (2025). Orhun yazıtları temelinde Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesinin karşılaştırmalı istem dil bilgisi (Doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Gümüşatam, G. (2014). Türkiye Türkçesi ağız sözlüklerinin hazırlanmasında istem (valenz) verilerinin gerekliliği üzerine. *Turkish Studies,* 9(6), 419-439.

İysayeva, A. D. (2013). Kırgız tilindegi cönököy süylöm tutumundagı sintaksistik protsesster. Bişkek.

Karahan, L. (1997). Fiil tamlayıcı ilişkisi üzerine. *Türk dili dil ve edebiyat dergisi*, 549, 209-213.

Kudaybergenov, S. (1980). *Kırgız adabiy tilinin grammatikası.* İlim Basması.

Naimanova, Ch. K. (2010). Valentnost' i urovni yazyka [Valency and language levels]. *Vestnik IGU*, *26*(3). kyrlibnet.kg

Yaman Taş, S. (2024). Kırgız Türkçesinde fiillerin istemi (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zülfikâr, H. (2008). Dünden bugüne Türkçe: sözlüklerin teknik özellikleri ve dil bilgisi çalışmalarında sözlüklerden yararlanmak üzerine. *Türk dili dil ve edebiyat dergisi*, 681(96), 224-229.

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

This study examines the valency properties of the verb *kara-* (to look) in Kyrgyz Turkish through a comprehensive text-centered analysis of Chingiz Aitmatov's novel *Toolor Kulaganda* (translated by S. Stanaliyev). Valency, a concept adapted from chemistry by Lucien Tesnière to describe a verb's capacity to govern complements, serves as the theoretical framework for investigating how this semantically versatile verb establishes relationships with case-marked constituents. The Kyrgyz verb *kara-* presents a compelling case for valency analysis due to its remarkable semantic diversity, encompassing thirteen distinct meanings ranging from basic visual perception to abstract notions of surveillance, examination, dependency, and emotional attitude. This semantic multiplicity generates diverse valency patterns, creating a complex network of morphosyntactic relationships that illuminate the internal organization of Kyrgyz Turkish and its systematic differences from Turkey Turkish.

2. Method

The research employs a quantitative and qualitative counting method appropriate for the 258-page novel, examining all 175 occurrences of the verb *kara-* across 169 sample sentences. The corpus includes instances of multiple uses within single utterances and thirty-seven examples within descriptive verb constructions (e.g., *karap tur-*, *karap kal-*). The data collection involved a line-by-line scanning of the original Kyrgyz text, identification of all verb conjugations and participles, and systematic coding of the main verb's objects. A three-step manual coding protocol was implemented: first, determining whether the verb governed a case-marked complement; second, identifying the specific case suffixes; and third, coding multiple complements separately. This methodological rigor ensures that the findings accurately reflect distributional patterns in the source text rather than impressionistic generalizations.

3. Findings

The analysis reveals that the verb *kara-* governs 155 case-marked complements across seven categories. The **accusative case** demonstrates absolute dominance at **61.3%**, establishing *kara-* as fundamentally a transitive verb in Kyrgyz Turkish. This is followed by the **dative (17.4%)**, **ablative (9.7%)**, **equative (4.5%)**, **locative (3.2%)**, **instrumental (2.6%)**, and **directive (1.3%)** cases. In 43 instances, the verb functioned without a case-marked complement, typically in exclamatory roles.

- **Accusative Case:** Functions range from concrete perception (*Aylananı karadı*) to surveillance (*Col karap*) and administrative review (*Esep kagazın karap*).
- **Dative Case:** Encodes directional or intentional meanings, both concrete (*asmanga karayt*) and abstract (*El paydasına karayt*).
- **Other Cases:** The ablative marks the origin of the gaze,the instrumental specifies the manner/instrument (*Köz kıyığı menen*), and the equative describes the quality of the action through comparison.

4. Conclusion

The study highlights critical comparative differences between Kyrgyz and Turkey Turkish valency patterns. While both languages share identical structures for basic visual perception, Kyrgyz Turkish consistently prefers the **accusative case** for extended meanings (examining, scanning, surveillance) where Turkey Turkish typically employs the **dative case**. Furthermore, Kyrgyz Turkish permits zero-marked objects in contexts where Turkey Turkish requires explicit marking. The results also suggest the fossilization of the directive case in Kyrgyz. These morphological discrepancies carry significant implications for inter-dialectal translation, foreign language pedagogy, and the development of specialized valency dictionaries,

emphasizing the need for semantic-specific case assignments in lexicographic practice.

ARTICLE INFORMATION **and** DECLARATION OF THE AUTHORS **|** MAKALE BİLGİLERİ ve YAZARLARIN BEYANI

Peer-review | Hakem Değerlendirmesi

☒Two Outside Referees / Double-Sided Blinding|İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Similarity Scanning | Benzerlik Taraması

☒This article has been scanned by plagiarism detection softwares. No plagiarism detected. |Bu makale intihal tespit yazılımlarıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Declaration of Author Contribution | Yazar Katkı Oranı Beyanı

☒The author contributes the study on his/her own|Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

☐The authors have equal contributions.|Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

☐The first author contributes XX%, the second author contributes XX%, the third author contributes XX%.|Çalışmaya birinci yazar %XX oranında, ikinci yazar %XX oranında, üçüncü yazar %XX oranında katkı sağlamıştır.

Declaration of Conflict | Çatışma Beyanı

☒There is no potential conflict of interest in the study.|Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

☐Authors declare that XXX (firm, institution, person) may be affected from the study and in case of a conflict of interest they have a confirmed plan in order to administer the case.|Yazarlar, çalışmadan XXX (firması, kurumu, kişisinin) etkilenebileceğini ve ortaya çıkacak çıkar çatışması durumunu yönetmek için onaylanmış bir planının olduğunu beyan etmektedir.

Declaration of Publication Ethics | Yayın Etiği Beyanı

☒We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.|Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

☒This study does not require ethics committee approval.|Bu çalışma, etik kurul belgesi gerektiren bir çalışma değildir.

☐Ethical approval for this study was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of _____ University with decision number _____ dated __/__/___.|Bu çalışma için _____ Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan __/__/____ tarih ve _____ sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Declaration of Generative AI Use | Üretken Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

☐No generative artificial intelligence tools were used at any stage of this study.|Bu çalışmanın hiçbir aşamasında üretken yapay zekâ araçlarından faydalanılmamıştır.

☒During the preparation of this study the author(s) used ChatGPT (OpenAI) in order to with the aim of improving the language and style of academic texts. After using this tool/service, the author(s) reviewed and edited the content as needed and take(s) full responsibility for the content of the published article.|Bu çalışmanın hazırlanması sırasında yazar(lar), akademik metinlerin dil ve ifade açısından geliştirilmesi amacıyla ChatGPT (OpenAI) kullanmıştır. Bu araç/hizmeti kullandıktan sonra, yazar(lar) içeriği gerektiği şekilde gözden geçirip düzenlemiş ve yayınlanan makalenin içeriği konusunda tüm sorumluluğu üstlenmiştir.

Declaration of Support and Acknowledgments | Destek ve Teşekkür Beyanı

☒No financial support is taken from any institution or organization.|Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan mali destek alınmamıştır.

☐The study is supported by X Project (Project No: XXXXX).|Bu çalışma, X Projesi (Proje No: XXXXX) tarafından desteklenmektedir.

☐Others (Specify) ……|Diğer (Belirtiniz) ……

Telif Hakkı & Lisans | Artificial Intelligence Statement

☒Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.|Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.